

รูปแบบการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา

Creative Thinking Design Model According to Buddhist Principles

พระมหาทองสุข ปญฺณาวณโณ*

Phramaha Thongsuk Pañṇavanno

Email: phrommidet1994@gmail.com

พระสุธีรัตนบัณฑิต**

Phra Sutheerattanabundit

Email: suthito@hotmail.com

ดวงเพชร สมศรี***

Prof. Dr. Toungpetch Somsri

พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พุทธศาสนา) บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Doctor of Philosophy (Buddhist Studies) The Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Email: mameaw43@hotmail.com

Received: May 29, 2026

Revised: July 31, 2026

Accepted: August 02, 2026

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) เพื่อศึกษาการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักศาสตร์สมัยใหม่ (๒) เพื่อศึกษาการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา (๓) เพื่อพัฒนารูปแบบที่ส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยใช้วิธีการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา เอกสารทางวิชาการด้านความคิดเชิงสร้างสรรค์ แนวคิดการออกแบบเชิงความคิด และองค์ความรู้ด้านประสาทวิทยาศาสตร์ การออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักศาสตร์สมัยใหม่ประกอบไปด้วย ความคิดเชิงออกแบบ ความคิดเชิงสร้างสรรค์ และความคิดวิจารณ์

* พระมหาทองสุข ปญฺณาวณโณ (พรมมีเดช) Phramaha Thongsuk Pañṇavanno (Phrommidet). นิสิตปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคเสาร์-อาทิตย์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Doctor of Philosophy Buddhist Studies The Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

** พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทิตย์ อาภากร), รศ.ดร. Phra Sutheerattanabundit (Suthit Äbhākaro), Assoc. Prof.Dr., ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ Thesis Advisor.

*** รศ.ดร.ดวงเพชร สมศรี Assoc.Prof.Dr.Toungpetch Somsri. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ Thesis Advisor.

ผลการวิจัยพบว่า ความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นองค์รวม ประกอบด้วย ๓ มิติ ได้แก่ มิติด้านพฤติกรรมเชื่อมโยงกับศีล มิติด้านจิตใจเชื่อมโยงกับสมาธิ และมิติด้านปัญญาที่สอดคล้องกับไตรสิกขา โดยมี “สติ” เป็นองค์ประกอบสำคัญทำให้เกิดสมาธิที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงทั้งสามมิติให้เกิดความสมดุล หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์สามารถสังเคราะห์ได้จากหลักโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นกระบวนการคิดอย่างแยบคายและเป็นระบบ ผู้วิจัยได้พัฒนารูปแบบการส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ในลักษณะเชิงกระบวนการ ซึ่งประกอบด้วย ๖ ขั้นตอน ได้แก่ (๑) การตั้งสติ (๒) การสังเกตอย่างลึก (๓) การวิเคราะห์ปัญหา (๔) การสร้างแนวคิด (๕) การทดลองปฏิบัติ และ (๖) การสะท้อนคิดและพัฒนา โดยรูปแบบดังกล่าวมีลักษณะเป็นวงจร (Loop) ที่สามารถพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง และมีการบูรณาการระหว่างหลักพระพุทธศาสนากับกระบวนการ Design Thinking และองค์ความรู้ด้านประสาทวิทยาศาสตร์ องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัยนี้ คือ การเสนอรูปแบบการส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ที่มี “สติ” เป็นแกนกลางในการกำกับกระบวนการคิด และอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสติ การทำงานของสมอง และความคิดเชิงสร้างสรรค์ในลักษณะเชิงบูรณาการ อันนำไปสู่การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ที่มีทั้งความแปลกใหม่ ความเหมาะสม และตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณธรรม รูปแบบดังกล่าวสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ พัฒนาจิตใจและแรงจูงใจ พัฒนาปัญญาและกระบวนการคิด และการจัดการเรียนการสอนเชิงบูรณาการ เพื่อส่งเสริมการพัฒนามนุษย์อย่างรอบด้านให้เกิดคุณค่า ทั้งในมิติของปัญญา จิตใจ และพฤติกรรม สังคมและวิชาการอันสอดคล้องกับเป้าหมายของการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาในการพัฒนารูปแบบและนำรูปแบบไปใช้ให้เกิดประโยชน์

คำสำคัญ: รูปแบบ; ความคิดเชิงออกแบบ; ความคิดเชิงสร้างสรรค์; หลักพระพุทธศาสนา

Abstract

This article aims to: (1) to study creative thinking design according to modern principles; (2) to study creative thinking design based on Buddhist principles; and (3) to develop a model that promotes creative thinking integrated with Buddhist principles. This qualitative study is a documentary research, employing the analysis and synthesis of data from Buddhist scriptures, academic papers on creative thinking and conceptual design, and neuroscience knowledge. Creative design according to modern principles includes Design Thinking, Creative Thinking, and Critical Thinking.

From the study The findings reveal that Buddhist-based creative thinking is holistic and consists of three dimensions: the behavioral dimension linked to Precepts (*Sīla*), the

mental dimension linked to Concentration (*Samādhi*), and the intellectual dimension linked to Wisdom (*Paññā*), all of which align with the Threefold Training (*Tisikkhā*). “Mindfulness” (*Sati*) serves as a crucial element in establishing the concentration that balances these three dimensions. Furthermore, Buddhist principles for creative thinking design can be synthesized through *Yonisomanasikāra*—an ingenious and systematic analytical thinking process. The researcher developed a process-based model to promote creative thinking, known as the B-ICT Model, consisting of six steps: (1) Mindful Awareness, (2) Deep Observation, (3) Mindful Analytical Thinking, (4) Creative Ideation, (5) Mindful Prototyping, and (6) Reflective Thinking and Development. This model functions as a continuous cycle, integrating Buddhist principles with the Design Thinking process and neuroscience—specifically Neuroplasticity and Executive Functions. The original contribution of this research is a creative thinking model with “Mindfulness” at its core to govern the thought process. It elucidates the integrated relationship between consciousness, brain function, and creative thinking, leading to the development of innovations that are both novel and ethically grounded. This model can be applied to creative learning, mental and motivational enhancement, cognitive development, and integrated instructional management. It aims to promote holistic human development across five key values: intellectual, mental, behavioral, social, and academic, in alignment with the goals of Buddhist education.

Keywords: Model; Design Thinking; Creative Thinking; Buddhist Principles

บทนำ

ความคิดสร้างสรรค์เป็นความสามารถที่สำคัญและมีคุณค่ายิ่งของมนุษย์ด้านหนึ่งในบรรดาความสามารถของมนุษย์หลาย ๆ ด้าน เป็นความสามารถทางสมองที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ด้วยการจินตนาการทางความคิดอย่างหลากหลายโดยผ่านการคิดแบบอบเนกนัย (Divergent Thinking) เพื่อแก้ปัญหาและสร้างสรรค์ความคิด ผลิตผลงาน นวัตกรรมใหม่ ๆ ที่ล้ำหน้าความคิดเดิมที่มีอยู่อันแสดงให้เห็นถึงความคิดสร้างสรรค์ของบุคคลแล้วใช้สติปัญญาในการรวบรวมเพื่อเชื่อมโยงความคิดเหล่านั้นสร้างรูปแบบ (Pattern) ทางความคิดอันจะนำไปสู่การคิดแก้ปัญหาที่แปลกใหม่ หรือสร้างสรรค์สิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ ที่มีคุณค่า ความคิดสร้างสรรค์จึงมีความสำคัญทั้งในระดับบุคคล และระดับสังคม เพราะบุคคลที่มีความคิดสร้างสรรค์จะมีความสามารถในการคิดแก้ปัญหาอุปสรรค สร้างสรรค์ตนเองและสิ่งแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม การสร้างสรรค์ หรือ Creativity เป็นจุดเน้นของการเรียนรู้ของผู้เรียนในทุกระดับการศึกษา

ซึ่งศักยภาพด้านการสร้างสรรค์จะเป็นปัจจัยกำหนดให้สามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีคุณภาพและยั่งยืน โดยศักยภาพด้านการสร้างสรรค์นี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับการพัฒนาผ่านการลงมือปฏิบัติกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อเตรียมพร้อมสู่โลกการทำงานยุคใหม่^๑ การสร้างสรรค์ต่าง ๆ นั้นเป็นสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์ทั้งหลายต่างพยายามศึกษาและเชื่อมโยงระบบกลไก การทำงานต่าง ๆ ของสมองและเมื่อยิ่งศึกษาลงลึกถึงรายละเอียดต่าง ๆ ของสมองก็ยิ่งพบความสลับซับซ้อนอันน่าอัศจรรย์ใจ^๒ การเปลี่ยนของส่วนประกอบทางเคมีในสมองแม้เพียงเล็กน้อยก็จะเปลี่ยนอารมณ์ ความสามารถในการมีสมาธิและความจำ การใช้คลื่นแม่เหล็กที่มีกำลังสูงมากไปกดระบบลิมบิก ซึ่งทำหน้าที่ประมวลอารมณ์นั้นจะเปลี่ยนวิธีที่คนเราตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวกับศีลธรรมจรรยา แม้กระทั่งประสบการณ์เชิงจิตวิญญาณบางอย่างก็ยังคงมีความสัมพันธ์กับสิ่งที่เกิดขึ้นในระบบประสาทด้วย^๓ การคิดสร้างสรรค์เป็นกระบวนการคิดที่นำไปสู่นวัตกรรม การแก้ปัญหาหรือการสังเคราะห์ในเรื่องต่าง ๆ โดยมุมมองของการคิดสร้างสรรค์ประกอบด้วยมุมมองของการรู้จัก มุมมองทางบุคลิกภาพและสังคม มุมมองทางประสาทชีววิทยา มุมมองทางสุขภาพจิต และมุมมองของการคิดสร้างสรรค์และสติปัญญา ทั้งนี้ในการวัดความคิดสร้างสรรค์สามารถวัดตามแนวคิดต่าง ๆ ได้แก่ แนวคิดความฉลาดทางการคิดสร้างสรรค์ แนวคิดทางจิตมิติ แนวคิดทางบุคลิกภาพและสังคม โดยเครื่องมือ ที่ใช้วัดจะขึ้นอยู่กับแนวคิดที่นำมาใช้ และการพัฒนา การคิดสร้างสรรค์สามารถทำได้ด้วยการกระตุ้นและการฝึกให้เกิดการคิดวิเคราะห์ คิดอย่างมีวิจารณญาณ คิดสร้างสรรค์ โดยให้มีความอิสระทางความคิด คิดนอกกรอบ ไม่ยึดติดกับสิ่งเก่า ไม่กลัวที่จะพบความ ล้มเหลว และให้เกิดการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง^๔ พลังแห่งการคิดสร้างสรรค์เป็นหนึ่งในทรัพยากรอันล้ำค่าที่สุดสามารถเปลี่ยนมุมมองที่มีต่อชีวิตโดยใช้มุมมองใหม่ ๆ หรือเครื่องมือที่ดีกว่าเดิม^๕ เป็นการขยายขอบเขตของความคิดออกไปจากกรอบความคิดเดิมที่มีอยู่ สู่ความคิดใหม่ ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อนเพื่อค้นหาคำตอบที่ดีที่สุดให้กับปัญหาที่เกิดขึ้น^๖

^๑ วิชัย วงษ์ใหญ่ และ มารุต พัฒนาผล, การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ (Creative Learning), (กรุงเทพมหานคร: บริษัท จรัสสินทวงศ์การพิมพ์จำกัด, ๒๕๖๓), หน้า ๑๘.

^๒ ราชาราชัน, ต่างกันที่ความคิดจึงมีชีวิตที่แตกต่าง, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พี เอ็น เค แอนด์ สกายพรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๖๕), หน้า ๘๘.

^๓ Rick Hansom And Richard Mendius, สมองแห่งพุทธะ Buddha's Brain, แปลโดย ณิชร สยามวาลา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โซเฟีย, ๒๕๖๓), หน้า ๑๕.

^๔ ดวงเดือน ศาสตราภรณ์, “การคิดสร้างสรรค์ A Creative Thinking”, วารสารสุขภาพกับการจัดการสุขภาพ, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๓): ๒๑-๒๒.

^๕ Tom Kell, David Keiley, Creative Confidence หลักสูตรคิดสร้างสรรค์สำหรับคนที่ใช้ความคิด, แปลโดย วิญญู กิ่งหิรัญพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วีเลิร์น ในเครือบริษัทวีเลิร์นจำกัด, ๒๕๖๕), หน้า ๑๕.

^๖ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, การคิดเชิงสร้างสรรค์ CREATIVE THINKING, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ชัคเชส พับลิชชิ่งจำกัด, ๒๕๖๖), หน้า ๑๔.

พุทธศาสนาในฐานะศาสตร์แห่งการพัฒนาจิตใจมนุษย์ในการฝึกคิด ฝึกจิต และพัฒนาปัญญา ได้วางรากฐานของการคิดวิเคราะห์ไว้อย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะผ่านหลักธรรมสำคัญ เช่น โยนิโสมนสิการ^๗ และหลักอริยสัจ ๔^๘ ซึ่งส่งเสริมการคิดอย่างแยบคาย เข้าใจปัญหาอย่างรอบด้าน พัฒนาวิธีแก้ไขที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของปัญญา และคุณธรรม อย่างไรก็ตาม เช่น ยังขาดรูปแบบที่ยืดหยุ่นและเป็นสากลเพื่อประยุกต์ใช้ในบริบทของการแก้ปัญหาเชิงสร้างสรรค์ในยุคปัจจุบัน การศึกษารูปแบบการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์เพื่อให้เกิดสัมมาทิฐิ^๙ พัฒนาไปสู่ความพ้นทุกข์ มิติของพุทธธรรมยังมีปรากฏไม่มากนัก และยังขาดการเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบกับกระบวนการทางสากลอย่าง Design Thinking Creative Thinking และ Critical thinking จึงเกิดปัญหาหลายอย่างจากการขาดการคิดอย่างเป็นระบบการออกแบบความคิดที่ไม่ถูกต้องนำมาสู่ความเครียด เกิดปัญหาในการใช้ชีวิต สังคม และประเทศขาดทางออกในการแก้ไขปัญหาอย่างถูกวิธี อันเป็นเหตุนำไปสู่ความรู้ ความเข้าใจ ความเห็น แนวความคิด ทศนคติ ค่านิยมที่ถูกต้องดิ่งาม เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคม คือสัมมาทิฐิ เมื่อรู้เข้าใจ คิดเห็นดิ่งามถูกต้องตามความเป็นจริงแล้ว การคิด การพูด การกระทำ และการแสดงออกหรือปฏิบัติการต่าง ๆ ก็ถูกต้องดิ่งาม นำไปสู่การดับทุกข์ แก้ปัญหาได้^{๑๐} อีกทั้งเมื่อขาดการคิดอย่างมีวิจารณญาณ Critical thinking ก็ขาดกรอบความคิดที่ถูกต้อง นำไปสู่การเข้าใจผิดความเห็น และปฏิบัติต่อสิ่งที่เกิดขึ้นผิดด้วย เช่น กรณีเกิดข่าวขึ้นในสังคม ทั้งสถาบันชาติ หรือสถาบันศาสนา หากขาดการคิดแยกแยะว่าข่าวนั้นเป็นข้อเท็จจริง (Fact) หรือเป็นความคิดเห็น (Opinion) ไม่ได้ นำไปสู่ความคิดความเชื่อที่ผิดตามมา ข้อเท็จจริง คือข้อมูลเหตุการณ์ ที่ผ่านการพิสูจน์แล้ว มีหลักฐานข้อมูลสนับสนุนว่าจริง แตกต่างจากความคิดเห็น ที่มีฐานมาจากข้อเท็จจริง แต่ยังมีความรู้สึก ความเชื่อ ค่านิยม ความคิดเห็นของบุคคลเข้าไปด้วย กระบวนการคิดพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบเกี่ยวกับข้อมูล หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยอาศัย ข้อมูล ข้อเท็จจริง หลักฐาน นำข้อมูลเหล่านั้นที่ได้มารวมกันแล้วหาข้อสรุปอย่างสมเหตุสมผล ซึ่งเป็นผลมาจากทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ขาดการกำหนดเหตุการณ์ สถานการณ์ ขาดการรวบรวมข้อมูลข้อเท็จจริง ขาดการวิเคราะห์ข้อมูล ขาดการตั้งสมมติฐานเพื่อแก้ปัญหา ขาดการสรุปและตัดสินใจ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ ช่วยให้สามารถจำแนกข้อเท็จจริงออกจากความคิดเห็นเหล่านั้นได้

^๗ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์** พิมพ์ครั้งที่ ๔๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ทำทรายกนก (๒๐๐๐) จำกัด, ๒๕๖๓). หน้า ๔๒๑.

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๙/๑๑๘.

^๙ ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๘/๒๐.

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **ความคิดแหล่งสำคัญของการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑-๒.

วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อศึกษาการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักศาสตร์สมัยใหม่
๒. เพื่อศึกษาการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา
๓. เพื่อพัฒนารูปแบบที่ส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตงานวิจัยเกี่ยวข้อง โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัย (Research Process) ดังนี้

๑. การเก็บรวบรวมข้อมูล

๑) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ พระไตรปิฎกภาษาไทย อันเป็นฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๒, ๒๕๕๖ และคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา ทั้งภาคภาษาบาลีและภาคภาษาไทย พร้อมทั้งฎีกา ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความคิด ที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนา

๒) ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ศึกษาเนื้อหาสาระและขอบข่ายของการออกแบบความคิด วิธีการ แนวทาง ทฤษฎีจากหนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ วรรณกรรมทางพุทธศาสนา โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ และหลักการวิธีการ เป้าหมายออกแบบความคิดตามหลักพระพุทธศาสนา จากเอกสารงานเขียนของผู้ทรงคุณวุฒิ ตลอดถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และสื่อสารสนเทศออนไลน์ต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับรูปแบบ หรือวิธีการออกแบบความคิด ทั้งในศาสตร์สมัยใหม่ เช่น จิตวิทยา ประสาทวิทยา เป็นต้น

๒. การวิเคราะห์ข้อมูล

๑) ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ขั้นตอนที่ ๑ ศึกษาองค์ประกอบความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักศาสตร์สมัยใหม่ว่าคืออะไร ใน ๔ ประเด็น ได้แก่ (๑) แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความคิด (๒) แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความคิดในศาสตร์สมัยใหม่ (๓) โครงสร้างสมองและความคิดสร้างสรรค์ (๔) ความคิดสร้างสรรค์ในกระบวนการคิด ใน ๓ หัวข้อหลักดังนี้ คือ (๑) Design Thinking (การคิดเชิงออกแบบ) (๒) Creative Thinking (ความคิดเชิงสร้างสรรค์) (๓) Critical Thinking (คิดอย่างมีวิจารณญาณ) และ

๒) การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ ขั้นตอนที่ ๒ โดยการศึกษาทั้งการออกแบบความคิดทั้งหลักพระพุทธศาสนา ใน ๓ หัวข้อหลักคือ (๑) โยนิโสมนสิการ (๒) วิธีคิดตามหลักพระพุทธศาสนา (๓) รูปแบบการคิดออกแบบของโยนิโสมนสิการ

๓) การตีความที่ได้จากการวิเคราะห์ เพื่อนำไปใช้ได้จริง ผ่านการรวบรวมข้อมูลที่น่าเชื่อถือ แล้วนำมาพัฒนาโมเดลเชิงแนวคิดที่สมบูรณ์เป็นโมเดลการออกแบบความคิดที่ไม่ใช่เพียงคิดแต่เป็นระบบ รูปแบบการสร้างออกแบบความคิดตามหลักพระพุทธศาสนา

๔) นำเสนอผลการวิจัย ขั้นตอนที่ ๓ พัฒนารูปแบบที่ส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา ๕ ประเด็น คือ (๑) หลักการและแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนารูปแบบ (๒) การพัฒนารูปแบบส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา (๓) แนวทางการนำรูปแบบไปใช้ส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา (๔) คุณค่าในการพัฒนารูปแบบที่ส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา (๕) องค์ความรู้ใหม่จากการพัฒนารูปแบบ

๕) การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล ดังนี้ (๑) การตรวจสอบความสอดคล้องทางทฤษฎีจากผู้ทรงคุณวุฒิ (๒) การพิจารณาความเป็นไปได้ในการนำไปใช้จากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ แต่เป็นโมเดลที่ยังไม่ผ่านการทดลองใช้ เป็นเพียงการพัฒนาโมเดลเชิงความคิด ที่ควรนำไปต่อยอดผ่านการตรวจสอบขอคำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนาและศาสตร์สมัยใหม่ต่อไป ถึงอย่างนั้นก็เป็นงานที่ได้รับการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิผู้ชำนาญเฉพาะทางแล้วจาก นพ.ภิญโญ ศรีวิระชัย แพทย์เฉพาะทางด้านการบริหารแบบประคับประคองศูนย์บริรักษ์ โรงพยาบาลศิริราช และ ผศ.ทพ. กฤษณ์ชัย เบศรภิญโญวงศ์ อาจารย์ประจำภาควิชากายวิภาคศาสตร์คณะทันตแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๖) องค์ความรู้ใหม่จากการพัฒนารูปแบบ ดังนี้ (๑) องค์ความรู้ด้านความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา (๒) องค์ความรู้ด้านการออกแบบเชิงพุทธศาสนา (๓) คุณค่าและความสำคัญของรูปแบบที่พัฒนาขึ้น ผ่านการศึกษาค้นคว้ารวบรวมเรียบเรียง สร้างเป็นโมเดลการพัฒนารูปแบบการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา ที่นำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์เป็นผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์

๓. สรุปผลการวิจัย ผู้วิจัยนำเสนอผลการศึกษาวิจัยในลักษณะการวิเคราะห์แนวคิด (Conceptual Analysis) เป็น สมมติฐานเชิงทฤษฎี (Theoretical Hypothesis) เพื่อนำเสนอข้อมูล ผลการวิเคราะห์ ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยและข้อเสนอแนะงานวิจัย

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักศาสตร์สมัยใหม่พบว่าความคิดเป็นสิ่งหนึ่งที่ใช้เป็นประจำ การกระทำหลายครั้งที่กระทำไปโดยไม่คิดให้รอบคอบ ทำให้เกิดผลไม่พึงประสงค์ตามมามากมาย การคิดเป็นทักษะที่สามารถฝึกฝนได้ ดังนั้น การเรียนรู้เกี่ยวกับการคิดและฝึกฝนให้การคิดมีประสิทธิภาพ จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองผู้อื่นและสังคม ก่อนจะเข้าใจการออกแบบความคิด

เชิงสร้างสรรค์ สิ่งสำคัญเริ่มต้นคือการเข้าใจความคิดว่า ความคิดคืออะไร มีลักษณะอย่างไร และขั้นตอนการคิด จนเกิดกระบวนการคิดเป็นอย่างไร ซึ่งมีความสำคัญในการกำหนดบุคลิกภาพ และวิถีชีวิตตลอดจนถึงสังคมและบริบทอื่น ๆ อีกมากมาย

ในศาสตร์สมัยใหม่ ได้มีการพัฒนากระบวนการคิดที่มุ่งเน้นการแก้ปัญหาและสร้างสรรค์นวัตกรรม ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายทั้งในเชิงธุรกิจ การศึกษา และสังคม หนึ่งในกระบวนการที่ได้ความสนใจคือการคิดเชิงออกแบบ ซึ่งมีความคิดเชิงสร้างสรรค์และความคิดเชิงมีวิจารณญาณเป็นองค์ประกอบหลักของความคิดเชิงออกแบบ อีกทั้งยังมีความสัมพันธ์กับการสร้างทักษะทางการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) และความคิดสร้างสรรค์ (Creative Thinking) Design Thinking การคิดเชิงออกแบบมีลักษณะเป็นระบบที่เน้นผู้ใช้เป็นศูนย์กลาง (Human-centered) และสอดคล้องกับหลักการพุทธธรรมหลายประการ การศึกษาแนวคิดเหล่านี้มีความสำคัญต่อการพัฒนามรรควิธีทางพุทธศาสนา เพราะทำให้เข้าใจ กลไกการคิดเชิงสร้างสรรค์ ที่สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมอีกด้วย

การคิดเชิงออกแบบมี ๕ กระบวนการ คือ Empathize ทำความเข้าใจผู้ใช้/ปัญหา Define กำหนดโจทย์ปัญหาอย่างชัดเจน Ideate ระดมความคิดและสร้างแนวทางแก้ไข Prototype สร้างแบบจำลอง/แนวคิดเพื่อทดสอบ Test ทดลองใช้และปรับปรุง ผ่านขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ Empathize ทำความเข้าใจผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและปัญหา Define ระบุปัญหาอย่างชัดเจน Ideate สร้างแนวคิดและแนวทางแก้ไข หลากหลาย Prototype ทดลองสร้างแนวทางแก้ไขในรูปแบบตัวอย่าง Test ประเมินและปรับปรุงตามผลตอบรับ กระบวนการคิดออกแบบ เป็นรูปแบบที่มีระบบ ยึดหยุ่นใช้คนเป็นศูนย์กลางในการออกแบบตามความต้องการของผู้คน องค์กร หรือนำไปใช้เพื่อพัฒนาปรับปรุงแก้ไขสิ่งต่าง ๆ ให้ดีกว่าเดิม การจะนำความคิดเชิงออกแบบไปใช้ให้ประสบผลสำเร็จ จะต้องอาศัยกระบวนการคิดอย่างเป็นระบบควบคู่กันไปกับฐานข้อมูลที่ถูกต้องให้เหมาะสมกับงานออกแบบหรือแก้ปัญหา เป็นชุดเครื่องมือที่สำคัญในการนำไปใช้ จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า องค์ประกอบหลาย ๆ อย่างของแต่ละบุคคลหรือองค์กรจะมีกระบวนการและส่วนประกอบคล้ายคลึงกัน ซึ่งโดยสรุปแล้วต้องเข้าใจปัญหา มีกลุ่มเป้าหมาย การสร้างต้นแบบและการทดสอบ นำไปใช้และปรับปรุง

ส่วน “ความคิดสร้างสรรค์” เป็น “ความสามารถในการคิดและสร้างสิ่งใหม่ ทั้งในเชิงความคิด วิธีการ และผลงาน ที่มีลักษณะแตกต่างจากสิ่งที่มีอยู่เดิม อีกทั้งเป็นกระบวนการของสมอง และสามารถนำไปใช้ให้เกิดคุณค่าหรือประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเองและสังคม” Critical Thinking คือการคิดที่ไม่เพียงตั้งคำถามหรือโต้แย้ง แต่เป็นกระบวนการคิดที่รอบด้าน ใช้เหตุผลและหลักฐานเพื่อนำไปสู่ข้อสรุปที่สมเหตุสมผล และใช้เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ แก้ปัญหา และการดำเนินชีวิต ซึ่งมีความหมายแปลได้ ๒ แบบ คือ (๑) การคิดเชิงวิจารณญาณ เป็นคำแปลที่ราชบัณฑิตยสภาและแวดวงการศึกษาานิยมใช้มากที่สุด ในปัจจุบัน “วิจารณญาณ” หมายถึง ความสามารถในการพิจารณาไตร่ตรอง แยกแยะดี-ชั่ว ถูก-ผิด

เหมาะสม–ไม่เหมาะสม โดยอาศัยเหตุผลและหลักฐาน ทำให้สื่อถึงการคิดที่รอบคอบ มีเหตุผล และมีพื้นฐานทางจริยธรรม (๒) การคิดเชิงวิพากษ์ ใช้บ้างในงานแปลเชิงวิชาการ โดยเน้นความหมาย “การคิดเพื่อทบทวน ตรวจสอบ วิจาร์ณ และตั้งคำถาม” มักพบในการอธิบายด้านปรัชญา สังคมศาสตร์ หรือทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory) บางครั้งทำให้เข้าใจว่าเป็นการ “จับผิด” หรือ “วิจารณ์อย่างเข้มข้น” มากกว่าการคิดเชิงพิจารณา

ในส่วนของอารมณ์ทางจิตวิทยา เหมือนกับพุทธศาสนาที่มีอารมณ์หลักคือ สุข และความทุกข์ ซึ่งแบ่งละเอียดของชนิดของอารมณ์คือ สุข ความสบายกาย ทุกข์ ความไม่สบายกาย โสมนัส ความสบายใจ โทมนัส ความไม่สบายใจ อุเบกขา เฉย ๆ ไม่เป็นทั้งสุขและทุกข์ ต่างแต่อารมณ์ที่เข้ามาเปลี่ยนไปตามกระบวนการรับรู้และการทำงานของจิตและเจตสิกให้มีความแปลกและแตกต่างจากกระบวนการอารมณ์ของจิตวิทยาเท่านั้น นอกจากนี้อารมณ์ยังเป็นกระบวนการสำคัญในการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์มีส่วนสำคัญเกี่ยวกับสมองคือศูนย์ควบคุมร่างกาย ประสานการทำงานพื้นฐานต่าง ๆ ที่ทำให้คนมีชีวิตอยู่รอด ควบคุมการเคลื่อนไหวของอวัยวะและประมวลผลข้อมูลที่มาจากระบบประสาทสัมผัส อย่างไรก็ตามสมองยังทำหน้าที่เก็บข้อมูลที่เป็นความทรงจำ และทำให้เกิดสติสัมปชัญญะ จินตนาการ และสำนึกในตัวตนของเราอีกด้วย ทำให้เข้าใจถึงสมองที่มีผลกับความคิดสร้างสรรค์ว่ามีได้เกิดขึ้นจากสมองส่วนใดส่วนหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นผลจากการทำงานร่วมกันของเครือข่ายสมองหลายระบบ โดยเฉพาะ ๓ เครือข่ายสำคัญ คือ (๑) Default Mode Network (DMN) เครือข่ายสมองที่เกี่ยวข้องกับการจินตนาการ (๒) Central Executive Network (CEN) เครือข่ายสมองที่ทำหน้าที่ควบคุมการทำงานของจิต (๓) Salience Network (SN) มีบทบาทสำคัญในการเลือกและปรับสมดุล ทำให้เข้าใจว่า สมองซีกขวาจะควบคุมดูแลพฤติกรรมของมนุษย์เกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์ จริยธรรม อารมณ์ ซึ่งเป็นลักษณะการทำงานของสายศิลปะศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ และยังสอดคล้องประสานการทำงานของสมองทางซีกซ้ายด้วย แม้การแบ่งสมองเป็นซีกซ้ายขวาจะเป็นการอธิบายเชิงภาพรวมที่ไม่สมบูรณ์นัก แต่ก็ช่วยให้เข้าใจได้ว่าความคิดสร้างสรรค์ต้องอาศัยทั้งการวิเคราะห์เชิงเหตุผลและการมองภาพรวมเชิงจินตนาการ หากซีกใดซีกหนึ่งถูกใช้อย่างลำพัง ความคิดก็อาจไม่สมบูรณ์ทำให้เข้าใจการเข้าใจโครงสร้างสมอง ในมิติศาสตร์สมัยใหม่สามารถประสานเข้ากับหลักพุทธธรรมได้อย่างกลมกลืน ทำให้เกิดความคิดเชิงสร้างสรรค์มีรากฐานทั้งด้านประสาทวิทยาและด้านจิตวิญญาณ จิตวิทยาได้อย่างดี ด้วยการเริ่มต้นเข้าใจ “โครงสร้างทางสมองกับความคิด” เข้าใจสมองในฐานะอวัยวะทางกายภาพที่สำคัญต่อความคิดเป็นพื้นฐานของกระบวนการคิดและการเรียนรู้ ขณะเดียวกันหลักพุทธธรรม เช่น สติ สมาธิ ช่วยพัฒนาความคิด การทำงานของจิตให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและสร้างสรรค์ เป็นการคิดเชิงกลไก การมองเห็นคำตอบทันที หรือขึ้นอยู่กับความเข้าใจ นอกจากนั้นการคิดยังอาจอยู่ในรูปการอุปนัย หรือการนิรนัย การคิดยังอาจเป็นเชิงตรรกะ

(Logical) คือการคิดจากข้อมูลทั่วไปสู่ข้อสรุปใหม่อย่างมีหลัก หรืออาจจะปราศจากเหตุผล (Illogical) ความคิดสร้างสรรค์เกี่ยวข้องกับวิธีการคิดทั้งหมดข้างต้นรวมทั้งความคล่อง ความยืดหยุ่น และความคิดริเริ่ม ซึ่งอธิบายพอให้เห็นภาพของความคิดสร้างสรรค์ที่มีส่วนมากจากการทำงานของสมองเท่านั้น

ผลการศึกษารูปแบบการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนาพบว่าความคิดในมุมมองพุทธศาสนาให้ความหมายของความคิดในการคิด รู้อารมณ์สร้างสรรค์ให้วิจิตร สืบต่อสั่งสมในสันดาน สั่งสมกรรมและกิเลสวิจิตรทั้งตัวจิตเองและอารมณ์ที่ปรุงแต่งจิตขึ้น ถูกนิยามขึ้นบนฐานคิดที่ว่าจิตมีโครงสร้างหน้าที่แตกต่างกันหลายระดับ จิตบางระดับทำหน้าที่รับรู้โลกทางอายตนะ บางระดับทำหน้าที่ปรุงแต่งโลกที่รับรู้ให้วิจิตรพิสดาร และบางระดับทำหน้าที่เป็นที่เก็บสั่งสมผลแห่งการกระทำทั้งหมดทั้งที่ดีและไม่ดี มีลักษณะในมุมมองพุทธศาสนา คือ มีการรับอารมณ์อยู่เสมอ เป็นประธานในการทำสิ่งต่าง ๆ เกิดดับต่อเนื่องไม่ขาดสาย ทำให้เกิดนามรูป เป็นไปตามสามัญญลักษณะคือ ไม่เที่ยงแท้คงทน มีการผันแปรตลอดเวลา ดิ้นรนกวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามได้ยาก ชมได้ยาก ไปได้ไกล เทียบไปแล้วผู้ ๆ เดียวไม่มีรูปร่าง อยู่อาศัยในร่างกาย รู้อารมณ์เป็นลักษณะเป็นหัวหน้าในการทำและพูด มีความสำคัญอย่างมากด้วยว่า ความคิดหรือจิตเป็นใหญ่เป็นประธานในการพูด และการกระทำส่งผลเป็นทั้งเงาตามตัวหมุนเปลี่ยนไปตามความคิด มีอารมณ์ในกระบวนการคิด ที่ได้รับรู้ผ่าน รูปเสียงกลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ผ่านทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกิดเป็นอารมณ์ นำไปสู่วิญญาณซึ่งอาศัยอารมณ์ปัจจัยเป็นเครื่องรู้เชิงประจักษ์นำไปสู่สมถภาพทางวิญญาณการรู้และการคิดของมนุษย์ผ่านประสาทสัมผัส สัมผัสร่วมจินตนาการ และเหตุผล ผ่านสภาวะปรุงแต่ง ๓ คือ กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งกาย) วจิตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งวาจา) และมโนสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งใจ)

ในส่วนของรูปแบบการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพุทธศาสนานั้น คือ โยนิโสมนสิการหลายวิธีใช้ประโยชน์ได้ทั้งสองอย่าง คือ ทั้งกำจัดอวิชชา และบรรเทาตัณหาไปพร้อมกัน Critical Thinking เป็นรากฐานของเหตุผล โยนิโสมนสิการเป็นการยกระดับเหตุผลนั้นให้ลึกซึ้งและมีเป้าหมายเพื่อดับทุกข์ และ Creative/Design Thinking เป็นการนำเหตุผลและปัญญานั้นมาสร้างสรรค์แนวทางใหม่ที่ใช้ได้จริงในชีวิตและสังคม กล่าวได้ว่า โยนิโสมนสิการคือ สะพานเชื่อม ระหว่าง “การคิดอย่างมีวิจารณญาณ” และ “การคิดอย่างสร้างสรรค์” ซึ่งจะนำไปสู่การออกแบบรูปแบบการคิดเชิงสร้างสรรค์ที่ตอบโจทย์ต่อสังคมปัจจุบัน กระบวนการเชื่อมโยงของการคิดในเชิงพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่โดยมี “โยนิโสมนสิการ” เป็นแกนกลางของการเปลี่ยนผ่าน กล่าวคือ เริ่มจาก การคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) ซึ่งเป็นทักษะพื้นฐานทางปัญญา ช่วยให้ผู้บุคคลสามารถพิจารณาข้อมูล ข้อเท็จจริง และเหตุผลอย่างมีระบบ ไม่หลงเชื่อโดยปราศจากการตรวจสอบ เมื่อได้รับการขัดเกลาและพัฒนาผ่านการฝึก โยนิโสมนสิการ ย่อมนำไปสู่การคิดที่ลึกซึ้ง รอบด้าน และเห็นความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ซึ่งเป็น

หัวใจของการวิเคราะห์ตามหลักพุทธธรรม ทั้งหมดสรุปได้ว่ามี ๑๐ อย่างคือ (๑) รูปแบบการคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย (๒) รูปแบบการคิดแบบแยกแยะองค์ประกอบ (๓) รูปแบบการคิดแบบสามัญลักษณ์ (๔) รูปแบบการคิดแบบอริยสัจ/คิดแบบแก้ปัญหา (๕) รูปแบบการคิดแบบบรรณธรรมสัมพันธ์ (๖) รูปแบบการคิดแบบเห็นคุณค่าและทางออก (๗) รูปแบบการคิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม (๘) รูปแบบการคิดแบบเร้ากุศล (๙) รูปแบบการคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน (๑๐) รูปแบบการคิดแบบวิภาษวาท

การพัฒนาแบบที่ส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องมีฐานคิดที่ชัดเจนทั้งในเชิงทฤษฎีและหลักธรรม เพื่อให้รูปแบบที่พัฒนาขึ้นมีความถูกต้อง น่าเชื่อถือ และสามารถนำไปพัฒนาใช้ได้จริงอันเป็นการเชื่อมโยงระหว่างองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและแนวคิดด้านความคิดสร้างสรรค์ร่วมสมัยจึงอาศัยการบูรณาการแนวคิดสำคัญ ๓ ด้าน ได้แก่ แนวคิดและหลักการในการพัฒนารูปแบบ ความหมายประเภทและองค์ประกอบของรูปแบบ แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเชิงสร้างสรรค์ในการพัฒนารูปแบบ และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการคิดอย่างถูกต้อง เพื่อนำไปสู่การสร้างกรอบแนวคิดในการพัฒนารูปแบบที่เหมาะสม

ในส่วนของการพัฒนารูปแบบนี้ได้ใช้หลักการออกแบบความคิด ความคิดเชิงสร้างสรรค์ ความคิดวิจารณ์ มาบูรณาการพัฒนารูปแบบโยนิโสมนสิการ ผสานหาจุดคุณภาพขององค์ความรู้ผ่านการออกแบบ ว่ามีรูปแบบและการบูรณาการพัฒนาอย่างไร เพื่อให้เกิดการพัฒนารูปแบบใหม่ในการออกแบบส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพุทธศาสนาให้เกิดสติ สมาธิ และปัญญา ผ่านพัฒนามิติด้านปัญญา ความคิด มิติด้านจิตใจคุณค่า และมิติด้านการปฏิบัติ โดยใช้กรอบการพัฒนารูปแบบ บนพื้นฐานแนวคิดสำคัญ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) หลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะโยนิโสมนสิการซึ่งเป็นกระบวนการคิดอย่างแยกคาย (๒) แนวคิดความคิดเชิงสร้างสรรค์ในทางจิตวิทยาและประสาทวิทยาและความคิดการออกแบบ (๓) การบูรณาการหลักธรรมกับกระบวนการคิดสมัยใหม่เพื่อก่อให้เกิดรูปแบบการพัฒนาความคิดที่ทั้งลึกซึ้งและนำไปใช้ได้จริง ซึ่งเป็นการนำเสนอการพัฒนารูปแบบส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา การนำรูปแบบการพัฒนาความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนาไปใช้ในทางปฏิบัติ จำเป็นต้องอาศัยกระบวนการที่เป็นระบบ โดยบูรณาการหลักโยนิโสมนสิการเข้ากับแนวคิดการออกแบบเชิงความคิด (Design Thinking) เพื่อให้เกิดการพัฒนาทั้งด้านปัญญา จิตใจ และพฤติกรรมของผู้เรียนอย่างสมดุล ดังนั้น แนวทางการนำรูปแบบไปใช้สามารถจำแนกออกเป็น ๔ ระดับ คือ ระดับกระบวนการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ ระดับการพัฒนาจิตใจและแรงจูงใจ ระดับการพัฒนาปัญญาและกระบวนการคิด ระดับรูปแบบการสอนเชิงบูรณาการ

การพัฒนาแบบการส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา มิได้มุ่งเพียงการสร้างกระบวนการคิดใหม่เท่านั้น หากยังมุ่งสร้างคุณค่าในเชิงพัฒนามนุษย์อย่างรอบด้าน ทั้งด้านปัญญา

จิตใจ พฤติกรรม สังคม และวิชาการ โดยอาศัยการบูรณาการหลักพุทธธรรม กระบวนการคิดเชิงออกแบบ และองค์ความรู้ด้านประสาทวิทยาเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ คุณค่าของรูปแบบดังกล่าวสามารถจำแนกได้เป็น ๕ ประการ คือ คุณค่าด้านปัญญา คุณค่าด้านจิตใจ คุณค่าด้านพฤติกรรม คุณค่าเชิงสังคมและคุณค่าเชิงวิชาการ พัฒนารูปแบบเชิงกระบวนการ (Process Model) ที่ประกอบด้วย ๖ ขั้นตอน ได้แก่ (๑) การตั้งสติ (๒) การสังเกตอย่างลึก (๓) การวิเคราะห์ปัญหา (๔) การสร้างแนวคิด (๕) การทดลองปฏิบัติ (๖) การสะท้อนคิดและพัฒนา

การเปลี่ยนการทำงานของสมอง หรือเปลี่ยนความคิด ผ่านกระบวนการที่เรียกว่า ความยืดหยุ่นของสมอง (Neuroplasticity) ผ่านการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์และโยนิโสมนสิการ โดยสมองสามารถสร้างเครือข่ายเส้นประสาทใหม่ๆ ได้ตลอดชีวิตผ่านวิธีการต่าง ๆ คือ

๑) การฝึกสมาธิ งานวิจัยพบว่า การฝึกสมาธิอย่างสม่ำเสมอ สามารถเปลี่ยนโครงสร้างทางกายภาพของสมองและช่วยให้สมองแก่ชราลงได้ สอดคล้องกับหนังสือของ DK (Dorling Kindersley Limited) ที่กล่าวว่า ความคิดสร้างสรรค์ หรือศักยภาพในการสร้างความคิดใหม่ ๆ ที่มีประโยชน์เกี่ยวข้องกับเครือข่ายสมอง ๓ ส่วน ได้แก่ เครือข่ายการทำงานอัตโนมัติ เครือข่ายสัญญาณเด่น และเครือข่ายควบคุมกลาง แม้เครือข่ายทั้งสามจะเชื่อมต่อกัน แต่ไม่ได้ทำงานพร้อมกัน และจากการศึกษาที่ใช้ fMRI กับผู้ร่วมทดลองที่ถูกขอให้ทำกิจกรรมต่าง ๆ ก็พบว่า คนที่สามารถสลับการทำงานระหว่างเครือข่ายเหล่านั้นได้อย่างรวดเร็วในเวลาที่เหมาะสม จะมีความคิดสร้างสรรค์ในการทำสิ่งที่ได้รับมอบหมายมากกว่า การเชื่อมโยงนี้เป็นจริงมากถึงขนาดเราสามารถทำนายความคิดสร้างสรรค์ของคน ๆ หนึ่งได้จากการดูความแข็งแรงของการเชื่อมต่อระหว่างเครือข่ายเหล่านั้น นอกจากนี้สมองที่สร้างสรรค์ มีส่วนมาจากกรรมพันธุ์เป็นปัจจัยหนึ่งของการมีความคิดสร้างสรรค์ และยังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่สำคัญเช่นกัน การมีอะดรีนาลีนในระดับต่ำอาจช่วยให้มีความคิดสร้างสรรค์มากขึ้น เนื่องจากสารสื่อประสาทประเภทนี้จะเบี่ยงเบนความสนใจจากเรื่องภายในไปสู่สิ่งเร้าภายนอก นั่นอาจช่วยในการตอบสนองแบบสัญชาตญาณ และโดยทั่วไป ความคิดสร้างสรรค์จะเกิดจากความคิดภายใน และความคิดสร้างสรรค์ก็อาจต้องอาศัยฐานความรู้ที่แน่นหนาด้วย นอกจากนี้สมาธิยังสามารถปรับแต่งสมองหรือปรับใจ การมีใจจดจ่อหรือการมีสมาธิก็เหมือนเป็นไฟสปอตไลท์และอะไรก็ตามที่มันส่องลงไปก็จะไหลเข้าไปในใจและจะไปปรับแต่งสมองของคุณ ดังนั้น การพัฒนาความสามารถในการควบคุมการจดจ่อหรือสมาธิของคุณนี้ บางทีอาจจะเป็นวิธีที่มีพลังที่สุดวิธีเดียวที่จะไปปรับแต่งสมองของคุณเสียใหม่ และก็จะไปปรับใจของคุณด้วย

๒) การฝึกสติ สติและความคิดสร้างสรรค์มีความสัมพันธ์เชิงบวกที่ซับซ้อน โดยสติช่วยส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ผ่านการจัดการความเครียด, การเปิดใจรับแนวคิดใหม่, การเพิ่มสมาธิ, และการพัฒนาความกล้าที่จะลองผิดลองถูก สติช่วยสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมให้ความคิดสร้างสรรค์ได้เกิดขึ้น

ได้ง่ายขึ้น หรือการเปลี่ยนมุมมอง โดยอาศัยสถานที่ช่วยให้เกิดสติทำให้มองโลกใหม่อีกครั้ง มองดูสิ่งต่าง ๆ ในมุมที่ต่างออกไป และบางครั้งการเปลี่ยนมุมมองอาจช่วยจุดประกาย ทำให้การตัดสินใจที่ยากเป็นง่ายขึ้นได้หรือก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน ซึ่งสติสามารถช่วยควบคุมความคิด เปลี่ยนพฤติกรรม สติยังช่วยให้ “ควบคุมความคิด” ในส่วนของอารมณ์ได้อีกด้วย อารมณ์สร้างกรอบการประเมินคุณค่า ซึ่งไม่เพียงสร้างสรรค์เท่านั้น แต่ช่วยให้มีหลักยึดในปัจจุบันไม่สั่นคลอน

สรุปได้ว่าการทำสมาธิช่วยปรับสภาพสมองโดยการเพิ่มความหนาแน่นของเนื้อเทาในบริเวณที่รับผิดชอบด้านความจำและการควบคุมอารมณ์ การทำสมาธิช่วยเสริมสร้างความยืดหยุ่นของระบบประสาท ลดการทำงานของอะมิกดาลาที่เกี่ยวข้องกับความเครียด และปรับคลื่นสมอง เพิ่มคลื่นอัลฟาและธีตาที่เกี่ยวข้องกับความสงบและการผ่อนคลาย ค้นพบว่าการทำสมาธิส่งเสริมความชัดเจนทางจิตใจและความเป็นอยู่ที่ดีได้ โดยพื้นฐานแล้ว การทำสมาธิคือการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการเพ่งจิต ซึ่งมักจะจดจ่ออยู่กับวัตถุ ความคิด หรือกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง เพื่อฝึกฝนสมาธิและความตระหนักรู้ แม้ว่าจะมีการทำสมาธิหลายประเภท เช่น สติ สมาธิเหนือธรรมชาติ และสมาธิเมตตา แต่รูปแบบจะช่วยให้เสริมสร้างความชัดเจนทางจิตใจ ความสงบทางอารมณ์ และสมาธิ แต่การทำสมาธิส่งผลอย่างไรต่อสมอง คือ การทำสมาธิมีความสามารถพิเศษในการมีอิทธิพลต่อโครงสร้างและการทำงานของสมอง งานวิจัยแสดงให้เห็นว่าการทำสมาธิเป็นประจำสามารถปรับเปลี่ยนโครงสร้างของสมองได้หลายประการ หนึ่งใน การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดคือการเพิ่มขึ้นของความหนาแน่นของเนื้อเทาในบริเวณที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ความจำ การควบคุมอารมณ์ และการมองโลกในแง่บวกต่าง ๆ สิ่งนี้ชี้ให้เห็นว่าการทำสมาธิอาจช่วยเสริมสร้างเส้นทางประสาทที่เกี่ยวข้องกับความสามารถทางปัญญาและความเป็นอยู่ที่ดีทางอารมณ์ การศึกษาที่ใช้การสแกน MRI ได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง โดยแสดงให้เห็นว่าแม้แต่ผู้ที่ทำสมาธิระยะสั้นก็ยังมี การเจริญเติบโตของเนื้อเทาในบริเวณต่างๆ เช่น ฮิปโปแคมปัส ซึ่งมีบทบาทสำคัญในด้านความจำและการเรียนรู้ เพื่อให้เห็นจุดที่สมาธิส่งผลต่อสมอง สอดคล้องกับคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยแมสซาชูเซตส์ พบว่า การฝึกสมาธิเพื่อลดความเครียดช่วยเพิ่มการควบคุมตัวเอง และความสามารถในการจดจ่อกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ นอกจากการฝึกสมาธิแล้วยังมีการฝึกลมหายใจ การฝึกควบคุมความคิดเมื่อมันล่องลอยไปอย่างไม่มีจุดหมาย รวมทั้งการฝึกให้ยอมรับว่าแต่ละวันสามารถมีเรื่องยุ่งยากขึ้นได้ โดยที่เราไม่จำเป็นต้องหงุดหงิด หรือมีความรู้สึกเป็นลบต่อมัน เช่น เมื่ออยู่ท่ามกลางการจราจรติดขัด จงหัวเราะจิกขื่นขมสิ่งรอบๆ ตัวที่ได้เห็น ได้ยิน หรือได้กลิ่น สำหรับคนทำงานบริษัทการสื่อสารอย่างมีเหตุผลและมีสมาธิ จะช่วยให้ความเครียดลดลง เช่น กำหนดลมหายใจในขณะที่เข้าประชุม ให้ความสนใจและตั้งใจฟังระหว่างประชุม รู้จักตั้งคำถามแทนที่จะคอยแต่ตำหนิ หรือคอยแต่จะตั้งรับ

อภิปรายผลการวิจัย

การพัฒนาแบบการส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา สามารถอภิปรายได้ในประเด็นสำคัญ ดังนี้

๑) การบูรณาการหลักธรรมทางพุทธศาสนากับความคิดเชิงสร้างสรรค์ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะสติและโยนิโสมนสิการ มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาความคิดเชิงสร้างสรรค์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระพุทธศาสนาที่มุ่งพัฒนาปัญญาผ่านกระบวนการคิดอย่างเป็นระบบ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่ามีความสัมพันธ์สอดคล้องกับงานวิจัยของ กานต์สินี จันทรวินาติก ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา” พบว่า โยนิโสมนสิการ เป็นวิธีคิดที่มีกล่าวเฉพาะในพระพุทธศาสนา และเป็นวิธีคิดที่ทำให้เกิดสภาวะรู้จริง รู้แจ้ง และให้ผลเป็นความเห็นถูก (สัมมาทิฏฐิ) หรือ ปัญญาในระดับต่าง ๆ บทบาทสำคัญของโยนิโสมนสิการ คือ ทำหน้าที่เชื่อมต่อหลักธรรมกับ การนำหลักธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิตหรือในอีกมุมหนึ่ง โยนิโสมนสิการเป็นกลไกสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการรับรู้ กระบวนการคิด และกระบวนการนำหลักธรรมสู่ภาคปฏิบัติ^{๑๑} และยังมีการสร้างรูปแบบที่พัฒนาจิตที่สอดคล้องกับงานวิจัยของพระชุตินทรธรรมาภรณ์ (บุตรศรีมาตย์) ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาจิตตามหลักการเจริญสุทธวิปัสสนาเพื่อลดละความเครียด” ผลวิจัยพบว่า สุทธวิปัสสนา คือ การรู้เท่าทันความคิดปรุงแต่งที่กำลังเกิดขึ้นตลอดเวลาในลักษณะเกิด-ดับโดยตรงตามหลักมหาสติปัฏฐาน ซึ่งประกอบด้วย การตามดูความเป็นจริงของกาย เวทนา จิต และธรรม โดยใช้เครื่องมือคือ อาตปปี สติและสัมปชัญญะ คอยตามดูอาการที่ปรากฏชัดกับจิตอยู่ตลอดเวลา จนจิตสามารถเข้าสู่ลำดับของวิปัสสนาญาณต่าง ๆ การเจริญสุทธวิปัสสนามีอานิสงส์ คือ ดำเนินชีวิตในปัจจุบันด้วยความสุข สงบ ไม่เดือดร้อน มีความสุขภาพดี นวล หากเจริญถึงที่สุดก็ทำให้พ้นทุกข์และกิเลสทั้งหมด บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ตามหลักพระพุทธศาสนาได้ ความเครียด คือ อาการสมองถูกกดทับจนเกิดความตึงเครียดภายในสมอง รู้สึกกดดัน เมื่อถูกคุกคาม ร่างกายเตรียมพร้อมต่อสู้หรือหนี ความเครียดมี ๔ กลุ่มคือ ๑) ความเครียดส่งผลระดับสมอง ๒) ความเครียดส่งผลต่ออารมณ์ ๓) ความเครียดที่ส่งผลต่อร่างกาย ๔) ความเครียดมีอาการผิดปกติทางพฤติกรรมความเครียดเกิดจากความรู้สึกไม่สบายใจ ถูกบีบคั้นกดดันเมื่อเผชิญปัญหาต่าง ๆ การลดความเครียดคือ (๑) การผ่อนคลาย (๒) การหายใจผ่อนคลาย (๓) การออกกำลังกาย โดยใช้การบำบัดแบบคัดกรองเพื่อประเมินความเครียด และการทำสมาธิ ตามหลักสุทธวิปัสสนาความเครียดจัดเป็นอกุศลจิต ระดับนิรวณ การลดความเครียดคือการรู้เห็นความคิดฟุ้งซ่านหรือความเครียดตามเป็นจริง คือ เกิด-ดับที่เกิดขึ้นทุกขณะ มีสติสัมปชัญญะ

^{๑๑} กานต์สินี จันทรวินาติก, “การศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

ในทุกอิริยาบถก็จะลดความเครียดหรือความทุกข์ได้^{๑๒} อีกทั้งยังสามารถนำมาปรับใช้กับโลกธรรมในการเปลี่ยนมุมมองสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระประเสริฐ ปิยสีโล (รอดดียง) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของโยนิโสมนสิการกับโลกธรรม ๘ ในพระพุทธศาสนา” ผลวิจัยพบว่า โยนิโสมนสิการ คือ กระทำให้เข้าใจโดยอุบายอันแยบคาย การพิจารณาโดยแยบคายคือพิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริงโดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุ แยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นตัวสถานะและความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยหรือ ตริตตรองให้รู้จักสิ่งที่ดีที่ชั่ว ยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นโดยอุบายที่ชอบ ซึ่งจะมีให้เกิดอวิชชา และ ตัณหา ความรู้จักคิด คิดถูกวิธี เป็นแหล่งความรู้ภายในตรงกันข้ามแหล่งความรู้ภายนอก (ปรโตโฆสะ)^{๑๓}

๒) เมื่อนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาบูรณาการกับความคิดเชิงสร้างสรรค์ก็เป็นการสร้างความคิดและวิธีการแก้ที่แปลกใหม่ซึ่งผู้วิจัยมองว่าสอดคล้องกับอลัน ฟิชเชอร์ (Alan Fisher) ที่กล่าวว่า เขาวนปัญญาด้านความคิดสร้างสรรค์ คือความสามารถในการสร้างความคิดและวิธีแก้ปัญหาแบบแปลกใหม่ เป็นการคิดนอกกรอบและการปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ใหม่^{๑๔}

ทั้งนี้ ความคิดเชิงสร้างสรรค์ในมุมมองพุทธศาสนามีได้เน้นเพียงความแปลกใหม่ แต่เน้นความถูกต้องและคุณธรรมควบคู่กันซึ่งให้ความหมายเป็นการรู้จักคิดและคิดเป็นนำไปสู่ชีวิตที่ถูกต้องและดีงามสอดคล้องกับหนังสือของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า “การรู้จักคิด หรือ คิดเป็น” เป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งของการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ทั้งนี้ ด้วยเหตุผลมากมายหลายประการ เช่น ในแง่ของการรับรู้ ความคิดเป็นจุดศูนย์รวมที่ข่าวสารทั้งหมดไหลมาชุมนุม เป็นที่วินิจฉัย และนำข่าวสารข้อมูลเหล่านั้นไปปรุงแต่งสร้างสรรค์และใช้การต่าง ๆ ในแง่ของกรรมคือในแง่ของระบบการกระทำ ความคิดเป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำไปสู่การแสดงออกทางกาย และวาจา ที่เรียกว่าการพูด และการกระทำ และเป็นศูนย์บัญชาการ ซึ่งกำหนดหรือสั่งบังคับให้พูดจา และให้ทำการในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างระบบทั้งสองนั้น ความคิดเป็นศูนย์กลางโดยเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างระบบการรับรู้ กับกระบวนการทำการ^{๑๕}

๓) ความสัมพันธ์ระหว่างสติและการทำงานของสมองจากการศึกษาพบว่า การฝึกสติส่งผลต่อการทำงานของสมอง โดยช่วยเพิ่มความสามารถในการควบคุมความสนใจ ลดความฟุ้งซ่าน และส่งเสริมความยืดหยุ่นทางความคิด ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของความคิดเชิงสร้างสรรค์ เป็นผลจากการฝึกสติ สอดคล้อง

^{๑๒} พระชุตินันท์ อิทธิโสภณ (บุตรศรีมาตย์), “รูปแบบการพัฒนาจิตตามหลักการเจริญสุทธวิปัสสนาเพื่อลดละความเครียด”, *ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖).

^{๑๓} พระประเสริฐ ปิยสีโล (รอดดียง), “วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของโยนิโสมนสิการกับโลกธรรม ๘ ในพระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓).

^{๑๔} Alan Fisher, *Psychology Step by Step จิตวิทยาและพฤติกรรมมนุษย์*, แปลโดย วรณธนา วงษ์ฉัตร, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ออฟเซ็ทพลัส จำกัด, ๒๕๖๘), หน้า ๑๑๘.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *โยนิโสมนสิการ วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๓.

กับหนังสือของ Susan David กล่าวถึงความคิดสร้างสรรค์ที่เป็นผลจากการฝึกสติว่า ไม่นานมานี้ นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดได้ทำการ สแกนสมองของคน ๑๖ คน โดยทดสอบทั้งก่อนและหลังจากที่พวกเขาเข้าร่วมการฝึกสติเพื่อลดความเครียดเป็นเวลา ๘ สัปดาห์ ผลการทดสอบแสดงให้เห็นว่า มีการเปลี่ยนแปลงในสมองส่วนที่ไม่เพียงแต่เกี่ยวข้องกับความคิดเท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับความทรงจำ การรับรู้ตัวตน และความเห็นอกเห็นใจด้วย^{๑๖} และต้องเข้าใจก่อนว่าความคิดเป็นสิ่งที่รวดเร็วและนำพาชีวิตให้เกิดการกระทำที่ส่งผลต่อชีวิตสอดคล้องกับหนังสือของเสฐียรพงษ์ วรรณปก กล่าวถึง “ความคิด” ไว้ว่า ความคิดสำคัญอย่างยิ่ง ทางพระพุทธศาสนาบัญญัติว่า ความคิดเป็นจุดเริ่มที่จะนำพาให้ชีวิตไปดีหรือไม่ดี เจริญหรือเสื่อม เพราะความคิดก่อให้เกิดการกระทำ ถ้าคิดในเรื่องอะไรบ่อย ๆ ปักใจจนเป็นเจตคติแล้ว ไม่แก้อาจจะต้องมีพฤติกรรมไปในทำนองนั้น จุดเริ่มแรกนี้สำคัญที่สุด ถ้าเริ่มคิดถูกแต่ต้นมือและประคับประคองให้ความคิดนั้นคงเส้นคงวาต่อไป ความคิดถูกคิดเป็นนั้นจะช่วยนำพาชีวิตของเขาคนนั้นไม่ว่าใครก็ตาม ดำเนินไปสู่ความสำเร็จความเจริญก้าวหน้าได้ทั้งทางโลกและทางธรรม^{๑๗}

องค์ความรู้ใหม่

สรุปได้ว่าองค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยนี้ คือ การสร้างรูปแบบการส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ที่มีลักษณะบูรณาการระหว่างโยนิโสมนสิการอันเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา กับ วิทยาศาสตร์ และกระบวนการออกแบบ โดยมีสติเป็นแกนกลางในการเชื่อมโยงทุกองค์ประกอบผ่าน B-ICT คือวงจรการเรียนรู้ที่เปลี่ยนจากการคิดเพื่อตอบสนองความต้องการ (User-Centered) ไปสู่ การคิดเพื่อความงอกงามแห่งปัญญา (Wisdom-Centered) การพัฒนาความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพุทธศาสนา โดยใช้ “สติ” เป็นแกนกลางนั้นดำเนินผ่าน ๖ ขั้นตอน คือ ตั้งสติ สังเกต วิเคราะห์ สร้างสรรค์ ทดลอง และสะท้อนคิด จนก่อให้เกิดคุณค่า ๕ ด้าน ได้แก่ ปัญญา จิตใจ พฤติกรรม สังคม และวิชาการ ซึ่งผู้วิจัยสรุปเพิ่มเติมนี้

๑) ความสำคัญของรูปแบบ

การเรียนรู้ปัจจุบันขาดการพัฒนาปัญญาภายใน Design Thinking เน้นนวัตกรรม แต่ยังไม่เชื่อมมิติภายใน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ โยนิโสมนสิการมีศักยภาพในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ จึงพัฒนารูปแบบบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับกระบวนการคิดสร้างสรรค์ที่มีความคิดวิจารณ์ญาณพร้อมวิธีคิดออกแบบอย่างมีเป้าหมาย คือ ผู้ประสบปัญหา หรือผู้ประสบความทุกข์สามารถนำรูปแบบนี้ไปใช้พัฒนาต่อยอดได้ ซึ่งกระบวนการคิดเป็นจุดเริ่มต้นของการกระทำ อีกทั้งพุทธศาสนา

^{๑๖} Susan David, *เท่าทันอารมณ์ก็เข้าใจตนเอง EMOTIONAL AGILITY*, แปลโดย วิไลรัตน์ เอ็มเอี่ยม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ไอดี ออล ดิจิตอล พรินท์ จำกัด, ๒๕๖๔), หน้า ๑๖๐-๑๖๑.

^{๑๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, *คิด ๑๐ แบบสุขใจร้อยแปด*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓-๑๗.

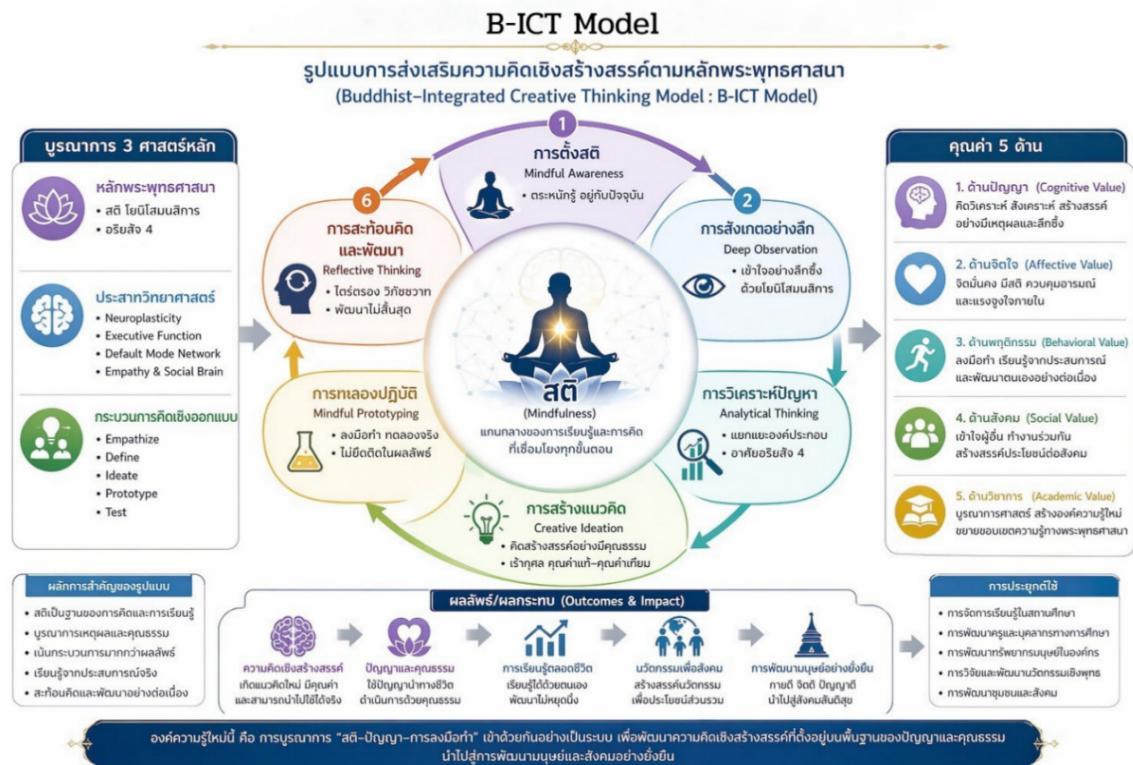
เน้นมโนกรรมเป็นสำคัญ ยิ่งในโลกปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วมนุษย์ต้องเผชิญปัญหาที่ซับซ้อนมากขึ้นแต่กลับพบว่าผู้คนจำนวนมากยังขาด “วิธีคิด” ที่ถูกต้องในการแก้ปัญหา ฉะนั้น จึงเป็นเหตุสำคัญที่ใช้โมเดลนี้เข้ามาช่วยปัญหาที่นำทางสู่วิธีคิดที่ถูกต้อง เหมาะสม และแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ เห็นที่มาของปัญหาอย่างเป็นโครงสร้าง และสามารถแก้ปัญหาได้ตรงจุดเริ่มจากภายในจิตใจของผู้ประสบปัญหา

๒) วัตถุประสงค์ของรูปแบบ

รูปแบบนี้สร้างขึ้นเพื่อพัฒนากระบวนการคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ส่งเสริมการเรียนรู้แบบมีสติและปัญญา สร้างแนวทางการสอนที่บูรณาการพุทธวิถีกับการคิดสมัยใหม่ แม้ศาสตร์สมัยใหม่ เช่น Design Thinking จะช่วยให้เกิดการแก้ปัญหาและนวัตกรรม แต่ยังมีข้อจำกัด โดยเฉพาะในมิติของจิตใจและปัญญาภายใน ดังนั้น งานโมเดลนี้จึงมุ่งบูรณาการศาสตร์สมัยใหม่ เข้ากับหลักพระพุทธศาสนาก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในด้านปัญญา จิตใจ และการพัฒนามนุษย์อย่างรอบด้าน

๓) องค์ประกอบของรูปแบบ

โมเดลที่ผู้วิจัยได้สร้างขึ้นเองนั้นประกอบไปด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา อันมีส่วนสำคัญคือโยนิโสมนสิการ กระบวนการ Design Thinking การสะท้อนคิด การสร้างสรรค์นวัตกรรม การพัฒนาปัญญา โดยมี B = Buddhist Wisdom I = Insight C = Creative Process และ T = Transformative Learning ซึ่ง B คือการใช้ สติ และ โยนิโสมนสิการ เป็นฐานรากของการคิดและการออกแบบความคิดสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนาโดยมีผู้คน ผู้ประสบปัญหา สถานการณ์ หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นจุดเริ่มต้นในการออกแบบ I บูรณาการศาสตร์สมัยใหม่ (ประสาทวิทยา) (จิตวิทยา) เข้ากับพุทธศาสตร์ นอกจากความคิดในพุทธศาสนา C เป้าหมายเพื่อสร้างกระบวนการคิดสร้างสรรค์ ที่แตกต่างและมีคุณธรรม และ T กระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งเปลี่ยน “มุมมอง” ความเชื่อ หรือสมมติฐานเดิมของผู้เรียนอย่างลึกซึ้ง ผ่านการไตร่ตรองอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Reflection) และประสบการณ์จริง ทำให้ผู้เรียนตระหนักรู้ในตนเอง ปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และสร้างความหมายใหม่ให้กับชีวิต ผ่านกระบวนการแก้ไขปัญหและพัฒนาวัตกรรมใหม่ๆ โดยเน้น “มนุษย์เป็นศูนย์กลาง” (Human-Centered Design) ผู้วิจัยตั้งชื่อว่า B-ICT Model สรุปเป็นแผนภาพดังนี้

๔) กระบวนการของรูปแบบ

“ลำดับการทำงาน” มีขั้นตอน ได้แก่ การตั้งสติ การสังเกตอย่างลึก การวิเคราะห์ปัญหา การสร้างแนวคิด การทดลองปฏิบัติ การสะท้อนคิดและพัฒนา กระบวนการนี้เป็นการบูรณาการระหว่างการคิดเชิงระบบของศาสตร์สมัยใหม่และการพัฒนาปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนาเพื่อที่จะสามารถ วิเคราะห์ปัญหาใช้โยนิโสมนสิการใคร่ครวญ สร้างแนวคิดสร้างสรรค์ทดลองและสะท้อนผล พัฒนาปัญญาและการเปลี่ยนแปลงภายใน

โมเดล B-ICT เป็นการบูรณาการ สติ-การคิดวิเคราะห์-การสร้างสรรค์-การลงมือทำ-การสะท้อนคิด เพื่อพัฒนาความคิดเชิงสร้างสรรค์บนฐานหลักธรรมทางพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ โดยมี “กระบวนการ ๖ ขั้น” (แกนหลัก) คือ (๑) สติ (ตั้งหลัก) ด้วยการตระหนักรู้อยู่กับปัจจุบัน (๒) สังเกตลึก (เข้าใจจริง) ด้วยโยนิโสมนสิการคือจุดประกายคือ ปณณสิการ คิดเป็นทางหรือคิดถูกทางคิดได้อย่างต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับได้ หรือมีขั้นตอน คิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผลไม่ยุ่งเหยิงสับสน สามารถที่จะชักนำความคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง เป็นการสร้างแรงส่ง หรือนักวางแผนนั่นเอง การณมนสิการ คือการคิดตามเหตุคิดค้นเหตุคิดตามเหตุผลหรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึงการสืบค้นหาตามแนวความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย พิจารณา สืบสาวหาสาเหตุให้เข้าใจถึงต้นเค้าหรือแหล่งที่มาที่ส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ ผู้วิจัยใช้เครื่องมือกับนักสืบสวน เพื่อสืบหาความจริงอย่างมีสาเหตุ อุปมาพณณสิการ คือการคิดให้เกิดผลเพื่อสังเกต

ลึกให้เข้าใจจริง (๓) วิเคราะห์ (เห็นเหตุปัจจัย) โดยการแยกแยะองค์ประกอบอาศัยอริยสัจ ๔ เป็นฐาน (๔) สร้างสรรค์ (คิดใหม่มีคุณค่า) ด้วยการคิดสร้างสรรค์อย่างมีคุณธรรม เราให้เกิดกุศลความดีอันเป็นแรงจูงใจให้เห็นคุณค่าแท้คุณค่าเทียม (๕) ทดลอง (ลงมือทำ) (๖) สะท้อนคิด (พัฒนาไม่สิ้นสุด) ด้วยการไตร่ตรองแยกเป็นประเด็นของแต่ละปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างมีวิภาษวาท

๕) จุดหมายของรูปแบบ

ศาสตร์สมัยใหม่มีจุดเด่นด้านการแก้ปัญหาและการสร้างนวัตกรรมขณะที่หลักพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาจิตใจและปัญญาภายในเมื่อบูรณาการเข้าด้วยกันจึงเกิดรูปแบบที่มีความสมดุลและสามารถพัฒนามนุษย์ได้ ๕ ด้าน ได้แก่ ด้านปัญญา ด้านจิตใจ ด้านพฤติกรรม ด้านสังคม และด้านวิชาการ นอกจากนี้รูปแบบดังกล่าวยังสามารถนำไปใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ได้จริง โดยช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาทั้งการคิดและจิตใจไปพร้อมกัน เกิดปัญญาเชิงสร้างสรรค์ เกิดการเรียนรู้แบบตื่นรู้ เกิดนวัตกรรมเชิงพุทธ และเกิดสมดุลระหว่างความคิดและจิตใจ

เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ ๕ ด้าน คือ (๑) ปัญญาสามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์ สร้างสรรค์อย่างมีเหตุผล (๒) จิตใจ ทำให้มีจิตใจที่มั่นคง มีสติควบคุมอารมณ์เข้าใจต้นตอของความรู้สึกความคิดและสร้างแรงจูงใจ (๓) พฤติกรรม ลงมือทำ เรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมาและพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง (๔) สังคมสามารถเอาใจเขามาใส่ใจเราเข้าใจผู้อื่นได้ และ (๕) วิชาการ ผ่านการบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ขยายความรู้ทางพุทธศาสนาจากนามธรรมเป็นรูปธรรมได้อย่างเห็นผล ทำให้เกิดผลลัพธ์ คือ (๑) ความคิดสร้างสรรค์ ที่มีคุณค่าและนำไปใช้ได้จริง (๒) ปัญญาคุณธรรม โดยใช้ปัญญานำทางชีวิต ก่อนที่จะคิดตัดสินใจแล้วลงมือทำเป็นผลของการใช้ชีวิตต่อมา (๓) การเรียนรู้ โดยสามารถพัฒนาด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องให้เกิด ๓ ดีคือ กายดี จิตดี ปัญญาดี สามารถนำไปประยุกต์ใช้หลายด้านคือ (๑) การจัดการเรียนรู้ในสถานศึกษา (๒) การพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษา (๓) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในองค์กร (๔) การวิจัยพัฒนานวัตกรรมเชิงพุทธ และ (๕) การพัฒนาชุมชนและสังคมอย่างมีส่วนร่วม

๖) กิจกรรมที่จะเกิดขึ้น

ผู้วิจัยนำโมเดลไปใช้จริงทำโดยสร้างกิจกรรมระดมความคิดเชิงพุทธ การสะท้อนคิดด้วยโยนิโส-มนสิการ การอภิปรายกลุ่ม การออกแบบต้นแบบ การปฏิบัติสมาธิเพื่อสร้างสติ Workshop การแก้ปัญหาเชิงสร้างสรรค์ การใช้กับผู้ป่วยแบบประคับประคอง การสร้างแรงจูงใจ

๗) การประเมินผล

เมื่อทำกิจกรรมแล้ว ประเมินหรือประเมินผลโดยการสะท้อนคิดหลังเรียน การประเมินการเปลี่ยนแปลงด้านความคิด การประเมินความคิดสร้างสรรค์ การประเมินการเกิดปัญญาการวิเคราะห์ผลย้อนกลับเพื่อพัฒนารูปแบบ ตรงนี้อาจใช้แนวคิด Feedback Loop หรือ Reflection Cycle มาช่วยต่อยอดในงานวิจัยได้ ซึ่งงานวิจัยนี้ได้รับการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิยืนยันอีกด้วย

การบูรณาการศาสตร์สมัยใหม่กับหลักพระพุทธศาสนาสามารถสร้างรูปแบบการคิดที่ไม่เพียงมีประสิทธิภาพแต่ยังมีคุณธรรมและความลึกซึ้งทางปัญญาซึ่งเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนามนุษย์ในโลกยุคปัจจุบัน ในทัศนะของผู้วิจัยรูปแบบนี้ไม่ใช่เพียงเครื่องมือในการแก้ปัญหาแต่เป็นแนวทางในการพัฒนาชีวิตได้อีกด้วยให้สามารถดำเนินไปอย่างมีสติมีปัญญาและมีความสุข

การพัฒนาความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนา มิใช่กระบวนการที่แยกส่วน แต่เป็นระบบที่องค์ประกอบต่าง ๆ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันกล่าวคือ (๑) สติ ควบคุมกระบวนการคิด (๒) ปัญญา วิเคราะห์และสร้างสรรค์ (๓) พฤติกรรม ทดลองและเรียนรู้ (๔) สังคม นำไปใช้จริง (๕) วิชาการ พัฒนาเป็นองค์ความรู้ใหม่ ความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิด “วงจรการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง” ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญขององค์ความรู้ในงานวิจัยนี้

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยสามารถอธิบายข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ และข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไปดังต่อไปนี้

๑. ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

๑) สถานศึกษาควรนำรูปแบบไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอน เพื่อส่งเสริมความคิดเชิงสร้างสรรค์ควบคู่กับคุณธรรม

๒) ควรส่งเสริมการฝึกสติในกระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนอย่างรอบด้าน โดยการนำรูปแบบ ๑๐ อย่างในโยนิโสมนสิการที่ผู้วิจัยพัฒนาไปออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้

๓) หน่วยงานด้านการศึกษาและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์สามารถนำรูปแบบไปใช้ในการฝึกอบรมและพัฒนาศักยภาพบุคลากร

๔) นำรูปแบบการออกแบบไปใช้กับพุทธวิธีการสอน

๕) นำรูปแบบการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนาไปบูรณาการทฤษฎีตัวคูณโดยมีอริยสัจ ๔ เป็นตัวเชื่อม

๒. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

๑) ควรมีการวิจัยเชิงทดลอง (Experimental Research) เพื่อตรวจสอบประสิทธิผลของรูปแบบในสถานการณ์จริง เนื่องจาก “แนวทางการประยุกต์ใช้รูปแบบ B-ICT ในบริบทเฉพาะ” ซึ่งผู้วิจัยเสนอเพียงใช้ในการศึกษา เพิ่มศักยภาพความคิดสร้างสรรค์ การดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย และการพัฒนาในมิติด้าน พฤติกรรม จิตใจ และปัญญาเท่านั้น

๒) ควรศึกษาการประยุกต์ใช้รูปแบบในบริบทที่หลากหลาย เช่น การศึกษาในระดับต่าง ๆ หรือองค์กร

๓) ควรศึกษาความสัมพันธ์เชิงลึกระหว่างสติ สมอง และความคิดสร้างสรรค์ในเชิงประสาทวิทยาเพิ่มเติม

๔) ควรสร้างเครื่องมือวัดผลเชิงพฤติกรรม (Behavioral Metrics) ที่สามารถพิสูจน์ได้ว่ารูปแบบ ๖ ขั้นตอนที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น ส่งผลต่อการลดความเครียดหรือเพิ่มประสิทธิภาพงานได้จริงในเชิงสถิติได้หรือไม่ อย่างไร

๕) ควรศึกษาความคิดสร้างสรรค์เพื่อกำกับคลื่นความถี่ของสมองในการออกแบบความคิดเชิงสร้างสรรค์เพื่อเกิดความสนใจเช่นการใช้เสียงของธรรมชาติ

บรรณานุกรม

กานต์สินี จันทรวินาติก. “การศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. การคิดเชิงสร้างสรรค์ CREATIVE THINKING. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ชัคเชส พับลิชชิ่งจำกัด, ๒๕๖๖.

ดวงเดือน ศาสตรภัก. “การคิดสร้างสรรค์ A Creative Thinking”. วารสารสุขภาพกับการจัดการสุขภาพ. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๗): ๒๑-๒๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). โยนิโสมนสิการ วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒๘. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). ความคิด แหล่งสำคัญของการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๕๓.

พระชุตินันท์ อธิโสภณ (บุตรศรีมาตย์). “รูปแบบการพัฒนาจิตตามหลักการเจริญสุทวิปัสสนาเพื่อลดละความเครียด”. ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖.

พระประเสริฐ ปิยสีโล (รอดดียิ่ง). “วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของโยนิโสมนสิการกับโลกธรรม ๘ ในพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๗.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- ราชราชัน. **ต่างกันที่ความคิดจึงมีชีวิตที่แตกต่าง**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พี เอ็น เค แอนด์ สกายพรินต์ติ้งจำกัด, ๒๕๖๕.
- วิชัย วงษ์ใหญ่ และ มารุต พัฒนา. **การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ (Creative Learning)**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท จรัสสินทวงศ์การพิมพ์จำกัด, ๒๕๖๓.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ทำทรายกนก (๒๐๐๐) จำกัด, ๒๕๖๗.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **คิด ๑๐ แบบสุขใจร้อยแปด**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๓.
- Alan Fisher. **Psychology Step by Step จิตวิทยาและพฤติกรรมมนุษย์**. แปลโดย วรรณธนา วงษ์ฉัตร. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ออฟเซ็ทพลัส จำกัด, ๒๕๖๘.
- Rick Hansom And Richard Mendius. **สมองแห่งพุทธะ Buddha's Brain**. แปลโดย ณัชร สยามวาลา. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไซเพีย, ๒๕๖๗.
- Susan David. **เท่าทันอารมณ์ก็เข้าใจตนเอง EMOTIONAL AGILITY**. แปลโดย วิไลรัตน์ เอ็มเอี่ยม. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ไอดี ออล ดิจิตอล พรินท์ จำกัด, ๒๕๖๔.
- Tom Kell, David Keiley. **Creative Confidence หลักสูตรคิดสร้างสรรค์สำหรับคนที่ใช้ความคิด**. แปลโดย วิญญู กิ่งหิรัญวัฒนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วีเลิร์น ในเครือบริษัทวีเลิร์น จำกัด, ๒๕๖๕.